BAHODIR KARIMOV VA ULUG‘BEK HAMDAMNING TANQIDIY TAFAKKURI

Ibrohimova Mohlaroyim Iqboljon qizi
Farg‘ona davlat universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish (o‘zbek tili) yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidchiligi taraqqiyotida o‘ziga xos o‘rin tutgan Bahodir Karimov (Bahodir Karim) va Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkuri qiyosiy yo‘sinda yoritiladi. Bahodir Karimning badiiy matnni talqin etishda germenevtik yondashuv, tarixiy-adabiy dalil va matn ichki qonuniyatlariga tayanishi, Ulug‘bek Hamdamning esa badiiy tafakkurdagi yangilanish, ijodkor ruhiyati, zamon va shaxs munosabatini estetik mezonlar asosida kuzatishi tahlil qilinadi. Ikki munaqqid qarashlaridagi mushtarak va farqli jihatlar, ularning bugungi adabiy ta’lim hamda kitobxon estetik tafakkurini shakllantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: adabiy tanqid, tanqidiy tafakkur, Bahodir Karim, Ulug‘bek Hamdam, germenevtika, badiiy tafakkur, talqin, yangilanish, estetik mezon, adabiy jarayon.

Annotation: This article comparatively examines the critical thinking of Bahodir Karimov (Bahodir Karim) and Ulugbek Hamdam, who occupy a distinctive place in the development of contemporary Uzbek literary criticism. Particular attention is paid to Bahodir Karim’s hermeneutic and text-centred interpretation, his reliance on literary-historical evidence, and Ulugbek Hamdam’s analysis of renewal in artistic thought, the psychology of the creator, and the relationship between the individual and the age. The common and distinctive features of the two critics’ approaches and their significance for literary education and readers’ aesthetic thinking are discussed.

Keywords: literary criticism, critical thinking, Bahodir Karim, Ulugbek Hamdam, hermeneutics, artistic thought, interpretation, renewal, aesthetic criterion, literary process.

Аннотация: В статье в сравнительном аспекте рассматривается критическое мышление Баходира Каримова (Баходира Карима) и Улугбека Хамдама, занимающих своеобразное место в развитии современной узбекской литературной критики. Анализируются герменевтический и текстоцентрический подход Баходира Карима, его опора на историко-литературные факты, а также внимание Улугбека Хамдама к обновлению художественного мышления, психологии творческой личности и взаимоотношениям человека и эпохи. Выявляются общие и отличительные черты их критических взглядов, значение

этих подходов для литературного образования и формирования эстетического мышления читателя.

Ключевые слова: литературная критика, критическое мышление, Баходир Карим, Улугбек Хамдам, герменевтика, художественное мышление, интерпретация, обновление, эстетический критерий, литературный процесс.

Adabiy tanqid badiiy adabiyotning shunchaki tashqi kuzatuvchisi emas. U asarni anglash, uning estetik qimmatini belgilash, adabiy jarayondagi yangilik va kamchiliklarni ajratish orqali kitobxon didiga ham, ijodkorning keyingi izlanishlariga ham ta’sir ko‘rsatadi. Adabiy tanqidga berilgan ilmiy ta’riflarda ham uning muhokama qilish, tekshirish, baholash, izohlash va badiiy hodisaning yutuq hamda kamchiliklarini aniqlash vazifasi alohida ko‘rsatiladi [4. 4]. Shu ma’noda mustaqillik davri va undan keyingi o‘zbek adabiyotshunosligida tanqidchining faqat hukm chiqaruvchi emas, balki matn bilan kitobxon o‘rtasida ma’naviy-estetik muloqot o‘rnatuvchi shaxs sifatidagi mavqei kuchaydi. Bahodir Karimov va Ulug‘bek Hamdam faoliyati aynan shu yangilangan tanqidiy tafakkurning ikki o‘ziga xos ko‘rinishini namoyon etadi.

Bahodir Karimov ilmiy-adabiy jamoatchilikka Bahodir Karim nomi bilan yaxshi tanilgan. Uning tanqidchilik faoliyatida badiiy matnga yaqin borish, asarning ichki tuzilishi, so‘z va obraz qatlamlari, muallif niyati hamda tarixiy-adabiy muhitni birgalikda ko‘rish tamoyili yetakchilik qiladi. Olimning dastlabki maqolalaridayoq badiiy so‘zni nozik his etish, dalilga tayanish va bahoda xolislikka intilish seziladi. Keyinchalik Vadud Mahmud, Abdulla Qodiriy, Cho‘lpon va jadid adabiy tanqidchiligi bilan bog‘liq izlanishlari bu uslubni ancha chuqurlashtirdi. Ayniqsa, Qodiriy ijodini o‘rganishda talqin masalasini markazga qo‘yishi Bahodir Karim tanqidiy tafakkurining metodologik qiyofasini belgiladi.

Bahodir Karim qarashlarida germenevtika oddiygina chetdan olingan nazariya emas, balki matnni tushunish va tushuntirish imkoniyatlarini kengaytiradigan ilmiy vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Olim adabiy talqinni badiiy matnni anglash metodologiyasi sifatida ko‘radi; germenevtika adabiyotshunoslik doirasida xususiylashganda o‘zining falsafiy va nazariy imkoniyatlarini namoyon etishini ta’kidlaydi [1. 9]. Bu yondashuv tanqidchini asar haqida tayyor qolip asosida hukm chiqarishdan saqlaydi. Aksincha, matndagi ma’no qatlamlarini ochish, detal, obraz, kompozitsiya va ruhiy holatlarning o‘zaro bog‘liqligini kuzatishga undaydi. Shu sababli Bahodir Karim tahlillarida badiiy asar ko‘pincha muallif tarjimai holi yoki davr shiorlarining oddiy tasdig‘i emas, mustaqil estetik olam sifatida talqin qilinadi.

Olimning tanqidiy tafakkurida tarixiy xotira ham muhim o‘rin egallaydi. Vadud Mahmud merosini qayta o‘rganish, jadid munaqqidlarining adabiy qarashlarini ilmiy muomalaga qaytarish, Qodiriyshunoslik tarixini turli davr talqinlari bilan qiyoslash uning tanqidchilikni davomiy jarayon sifatida tushunganini ko‘rsatadi. Bu jihat

bugungi talaba uchun ham ahamiyatli: bir asar yoki ijodkor haqidagi fikrni mutlaq haqiqat sifatida qabul qilish emas, balki u fikr qaysi davr, qanday metod va qanday mafkuraviy sharoitda aytilganini aniqlash zarur. Bahodir Karimning izlanishlari aynan mana shunday tarixiy-tanqidiy hushyorlikni tarbiyalaydi.

Bahodir Karimning zamonaviy adabiy jarayonga munosabatida ham matnni saralash va estetik mezon bilan baholash ustuvor. “Ruhiyat alifbosi”ga kirgan maqolalarda nasr, nazm, metod va tanqid masalalarining yonma-yon kelishi bejiz emas. Munaqqid uchun yaxshi asarning qiymati mavzuning balandparvozligi bilan emas, inson ruhiyatiga kirib borish, poetik topilma, ifoda aniqligi va badiiy butunlik bilan belgilanadi. Uning zamonaviy qissa va hikoyalar, yangi nasriy yo‘nalishlar haqidagi kuzatishlarida ham “yangi” so‘zining o‘zi hali estetik yutuq bo‘la olmasligi, yangilik badiiy zarurat va mahorat bilan oqlanishi kerakligi anglashiladi.

Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkuri esa adib, shoir va adabiyotshunos tajribasining bir nuqtada tutashishi bilan ajralib turadi. U badiiy asarni faqat ilmiy obyekt sifatida emas, ijodkor qalbida tug‘ilgan tirik estetik hodisa sifatida ko‘radi. “Badiiy tafakkur tadriji” asarida XX asr o‘zbek adabiyotini anglash uchun davr va ijodkor munosabatiga, inson dunyoqarashidagi o‘zgarishlarga, jamiyatning ruhiy-psixologik holatiga e’tibor qaratadi. Muallif yangi davrni tushunish uchun o‘tmishga qayrilish va o‘tgan yo‘lning yutuq hamda xatolaridan saboq olish zarurligini ta’kidlaydi [2. 3–4]. Shuning uchun Hamdam talqinida adabiy jarayon sanalar ketma-ketligi emas, inson tafakkuridagi siljishlar tarixi sifatida ko‘rinadi.

Ulug‘bek Hamdamning adabiy-tanqidiy qarashlarida “yangilanish” tayanch tushunchalardan biridir. Uningcha, adabiyotdagi shakl o‘zgarishi o‘z-o‘zicha maqsad bo‘la olmaydi; chin yangilanish, avvalo, badiiy tafakkurdagi yangilanishdan boshlanadi. Shoirning dunyoni ko‘rish usuli, inson va jamiyatga munosabati, ruhiy tajribasi o‘zgarganida yangi shaklga ehtiyoj tug‘iladi. Shu sababli munaqqid modern she’riyat, erkin ifoda, metaforik tafakkur yoki an’anaviy shakldan chekinish hodisalarini biryoqlama maqtamaydi ham, inkor ham etmaydi. Ularning badiiy zaruratdan tug‘ilgan-tug‘ilmaganiga qaraydi. Bu jihat Hamdam tanqidiy tafakkurida yangilikka ochiqlik bilan estetik talabchanlik birgalikda mavjudligini ko‘rsatadi.

“Yangilanish ehtiyoji” kitobidagi mulohazalar Ulug‘bek Hamdam uchun adabiyotning inson hayotidagi o‘rni qanchalik muhim ekanini ham ko‘rsatadi. U texnika va tezkor axborot vositalari insonning kundalik hayotini yengillashtirsa-da, uning ruhiy-ma’naviy ehtiyojini to‘liq qondira olmasligini qayd etadi. Adabiyot inson qalbining ana shu ehtiyojiga javob beradigan, uni ichki dunyosi bilan yuzlashtiradigan san’at sifatida talqin qilinadi [3. 3–6]. Bugungi raqamli muhitda bu fikr yanada dolzarb ko‘rinadi. Chunki axborot ko‘paygani sari uning mazmunini anglash, insoniy ahamiyatini saralash va hissiy-estetik tajribaga aylantirish ehtiyoji ham kuchaymoqda.

Hamdamning Oybek, Shavkat Rahmon, Asqad Muxtor, Muhammad Yusuf va zamonaviy shoirlar haqidagi maqolalarida tanqidchi sezgisi bilan ijodkor sezgisi bir-birini to‘ldiradi. Masalan, Oybekning “Na’matak” she’riga munosabatida u tashqi tasvir ortidagi ruhiy va falsafiy ziddiyatni ko‘rishga intiladi. Na’matakning go‘zalligi bilan “vahshiy tosh” o‘rtasidagi qarama-qarshilikdan badiiy ma’no izlaydi [2. 76]. Bunday talqin o‘quvchini she’rning tayyor mazmunini yod olishga emas, obrazlar munosabatidan yangi ma’no topishga undaydi. Shu jihatdan Hamdamning tanqidiy uslubi adabiyot darslarida mustaqil fikrlash va talqin ko‘nikmasini rivojlantirish uchun ham foydalidir.

Bahodir Karim va Ulug‘bek Hamdam tanqidiy tafakkurini qiyoslaganda, ularning mushtarak nuqtasi, eng avvalo, badiiy matnga hurmatda ko‘rinadi. Har ikkisi ham asarga oldindan belgilangan g‘oyani majburan yuklashdan ko‘ra, ma’noni matnning o‘zidan izlashga intiladi. Ikkala munaqqid uchun ham inson ruhiyati, so‘zning estetik quvvati va adabiyotning ma’naviy vazifasi muhim. Shu bilan birga, yondashuvlarda tabiiy farq bor. Bahodir Karimda tarixiy-adabiy dalil, talqin nazariyasi, metodologik aniqlik va matnshunoslikka yaqin sinchkovlik kuchliroq sezilsa, Ulug‘bek Hamdamda ijodkorona sezgi, falsafiy mushohada, davr ruhini his etish va yangilanayotgan badiiy tafakkurni ichkaridan kuzatish ustun.

Bu farq ularni bir-biriga qarama-qarshi qo‘ymaydi, aksincha, zamonaviy o‘zbek tanqidchiligidagi imkoniyatlarning kengligini ko‘rsatadi. Bahodir Karimning o‘zi ham Ulug‘bek Hamdam faoliyatini faqat yozuvchilik bilan cheklamay, uning she’riyat tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarini jiddiy ilmiy izlanish sifatida baholagan. Hamdamning ijodkor sifatidagi hissiy sezgirligi tanqidiy matnda subyektivlik xavfini tug‘dirishi mumkin bo‘lsa-da, u ilmiy kuzatish va qiyosiy tahlil bilan uyg‘unlashganda asarning ichki ruhiga yaqinlashish imkonini beradi. Bahodir Karimning ilmiy sinchkovligi esa talqinni dalil bilan mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada biri matnning ilmiy qatlamlarini chuqurlashtirsa, ikkinchisi uning hissiy-falsafiy haroratini sezdiradi.

Ikki munaqqid o‘rtasidagi ijodiy-ilmiy muloqot ham e’tiborga loyiq. Bahodir Karim Ulug‘bek Hamdamning nasri va she’riyatiga baho berar ekan, uning ijodida ruhiy kechinmalar oqimi va shoirona ohang kuchli ekanini qayd etadi [7. 7]. Bu baho tasodifiy emas: Hamdamning tanqidiy maqolalarida ham ijodkor ruhiyatiga kirib borish, badiiy matnni ichki kechinma bilan bog‘lab o‘qish usuli ko‘p uchraydi. Demak, Bahodir Karim Hamdamdagi ijodkorlik va munaqqidlikning o‘zaro aloqasini ancha erta ilg‘agan. Bu hol zamonaviy tanqidda “olim” va “ijodkor” tafakkurining bir-birini boyitishi mumkinligini ko‘rsatadi.

Bugungi filologik ta’lim uchun Bahodir Karim va Ulug‘bek Hamdam tajribasining ahamiyati ayniqsa katta. Hozir talaba ko‘plab elektron matnlar, tayyor sharhlar va qisqa mazmunlar orasida qoladi. Bunday sharoitda asarni mustaqil o‘qish, dalilni matndan topish, turli talqinlarni qiyoslash va o‘z xulosasini asoslash muhim

kompetensiyaga aylanadi. Bahodir Karimning germenevtik yondashuvi matnni chuqur tushunishga, Hamdamning yangilanishga ochiq estetik qarashlari esa yangi badiiy hodisalarni qolipsiz idrok etishga yordam beradi. O‘zbek tilini va adabiyotini o‘qitish yo‘nalishidagi talaba uchun bu ikki tajriba nafaqat nazariy bilim, balki kelajakdagi dars jarayonida asar tahlilini jonli tashkil etish usuli hamdir.

Xulosa qilib aytganda, Bahodir Karimov va Ulug‘bek Hamdamning tanqidiy tafakkuri zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligining ikki muhim yo‘nalishini namoyon etadi. Bahodir Karim talqinda ilmiy metod, tarixiy xotira, germenevtik yondashuv va dalillilikni kuchaytirgan bo‘lsa, Ulug‘bek Hamdam badiiy tafakkur evolyutsiyasi, ruhiy ehtiyoj, estetik yangilanish va ijodkor shaxs masalalarini markazga olib chiqdi. Ularning qarashlari bir nuqtada — adabiyotga jiddiy ma’naviy-estetik hodisa sifatida munosabatda — tutashadi. Shu bois bu ikki munaqqid merosini birgalikda o‘rganish adabiy tanqid tarixini bilish bilangina cheklanmay, bugungi kitobxonning tahliliy fikrlashi, estetik didi va mustaqil talqin madaniyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karim B. Ruhiyat alifbosi: adabiy-ilmiy maqolalar. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 364 b.
2. Hamdam U. Badiiy tafakkur tadriji: monografiya va maqolalar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2002.
3. Hamdam U. Yangilanish ehtiyoji: ilmiy maqolalar, esse va suhbatlar. – Toshkent: Fan, 2007. – 196 b.
4. Nazarov B., Rasulov A., Qahramonov Q., Ahmedova Sh. O‘zbek adabiy tanqidchiligi tarixi: darslik. – Toshkent: Cho‘lpon nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2012. – 432 b.
5. Karim B. Adabiy tanqid – jiddiy ijod // Sharq yulduzi. – 2013. – № 3.
6. Hamdam U. Yangi o‘zbek she’riyati. – Toshkent: Adib, 2012. – 304 b.
7. Karim B. Ulug‘bekning dil izhori // Hamdam U. Uzoqdagi Dilnura: qissa, hikoyalar va she’rlar. – Toshkent: Akademnashr, 2010. – B. 4–7.